

Мотивът за змейовата сватба – модернистични актуализации на народните традиции

Анджелика Невядомска

Водещите представители на ранния модернизъм в България се обединяват около списанието „Мисъл“, издавано в София между 1892 и 1907 година. Новаторският литературен кръг включва критика и теоретика Кръстю Кръстев, както и писателите Петко Тодоров, Пейо Яворов и Пенчо Славейков. Техните амбиции са насочени към разработването на програма за развитие на националната литература, която отхвърля позитивисткия утилитаризъм и подчертава необходимостта от европеизация, постулирайки обръщане към философско-етични теми. В тази връзка кръгът „Мисъл“ избира неоромантична насока, черпейки вдъхновение и от фолклора. За четиримата модернисти народното творчество не е просто регистър на старинна култура или сбор от песни и ритуали, а неизчерпаем източник на ценности и художествени образци, които трябва да бъдат преосмислени и адаптирани към съвременните литературни тенденции. Основният им стремеж е да издигнат родното творчество, придавайки му универсални измерения. В своята студия „Българската поезия“ Пенчо Славейков заявява:

Народната песен, творението на нашия наивен брат, ни учи най-мъдрата от мъдростите – че на живота ние трябва да гледаме през всички прозорци на сърцето и ума. Само такъв поглед е творчески. В народната песен е напълно възсъздаден целия живот на народа, а не само на тая или оная страна от него, възсъздаден е той обективно, с еднакъв поглед за всичко, а не от партийно гледище¹.

Афирмативното отношение на българските модернисти към народното творчество като праизточник на надличностни, универсални идеи е точно характеризирано от полската българистка Тереса Домбек-Виргова:

...народната песен, която те смятат за единствена (безалтернативна – бел. А.Н.) местна художествена традиция, е за тях не само съкровищница на моралните

¹ П. Славейков, *Българската поезия*, <https://liternet.bg/publish4/ppslaveikov/kritika/poezia.htm>, достъп: 20.12.2024.

ценности на народа, но и най-високият естетичен канон. Идентифицирайки моралните ценности на народа с националния дух, те постепенно изграждат национален мит. (...) В пространството на общото, неизменното и вечното откриват „ангелската душа“ на народа, която се проявява в безвремието – чрез патриархалните добродетели, стихийността и активизма на народа².

Интересът на Пенчо Славейков към народното творчество се формира под силното влияние на баща му – Петко Рачов Славейков, който е изтъкнат фолклорист, изследовател на народни песни, редактор и издател на фолклорни сборници. Поетът черпи вдъхновение и от текстовете, събрани от Димитър и Константин Миладинови. Един ярък пример за творческа преработка на заимствания от фолклора мотив за сватбата е баладата *Змейново любе*. Сюжетът на произведението се развива на фона на типична за народните песни сцена – сред природата, по време на жътва. Още в началото обаче разказвачът ни въвежда в атмосфера, в която естественият ритъм на селския ден е нарушен от намесата на свръхестествени сили, което задава драматичния тон на историята:

*Плахи звездици в небе потъмняха;
рано без време петлите пропяха...*³

Жътварките забелязват промяната в поведението на главната героиня Яна, която преди е била весела и усмихната, но сега изглежда болна. Причината за тревогата на момичето се оказва любовта, с която я е дарил змей. Осъзнала това, Яна е се чувства наполовина жива, наполовина мъртва и затова е сравнена с *веда* – женска фигура от българската митология, която според народните предания обикаля през нощта и причинява зло. Усещането за приближаващ катаклизъм се усилва от аномалии в природата:

*Ясния месец зад облак потъна;
въхър налетя, дървета прегъна...*⁴

Въвличането на природата в хода на събитията е типично за народното творчество поради неговата силна връзка с ежедневието. Фолклорът представя менталната картина на селяните, които са подчинени на природните стихии и техния цикъл. Всяко отклонение от нормата, като например внезапна промяна на времето, се възприема като

² Т. Dąbek-Wirgowa, *Historia literatury bułgarskiej. Zarys*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1980, с. 135.

³ П. Славейков, *Змейново любе*, <https://chitanka.info/text/6625-zmejnovno-ljube>, достъп: 23.12.2024.

⁴ Ibidem.

заплаха и предвещава нещастие не само в икономически аспект (суша или наводнение, унищожаваци посевите), но и в метафизичен контекст (природните бедствия се интерпретират суеверно като действия на нечисти сили). Яна, осъзнавайки необратимостта на собствената си съдба, разбира също, че и влошаването на времето не е просто физическо явление, а е свързано със злите сили.

Пустни остали вси билки чемерни.

*Ох, не напусто са облаци черни!*⁵

Последните строфи на произведението съдържат описание на змейовия кортеж, който пристига за необичайната сватба, чиято кулминация е отвличането на красивата героиня в небесата. Пенчо Славейков заимства мотива за змея от местния фолклор, в където той обикновено е мислен като антропоморфно същество, покрито с лъскави люспи, с опашка и крила, които израстват от подмишниците му⁶. Митологичните създания от този род били считани за добронамерени към човека – те защитавали селищата, които закриляли от действията на враждебни змейове, способни да предизвикат силни бури или градушки. Остатъци от тези вярвания могат да се открият в стар обичай, практикуван по време на суша в Западна България, а именно гонене на змей⁷. Сред характеристиките на митологичния змей е и склонността му да се влюбва в земни жени и да ги отвлича след пищна сватбена церемония. В оригиналния текст на баладата на Пенчо Славейков змеят носи името Огнян, което също е пряка препратка към народната традиция, тъй като така са наричани летящите люспести същества, които предизвикват пожари.

Не случайно "Змейново любе" завършва с издигането на Яна над тъмните облаци, защото авторът е поставил именно злочестата невеста в центъра на повествованието, а не змея или селяните, измъчвани от неговото присъствие. Лирическият субект отделя значително внимание на емоционалното състояние на героинята, като подлага този персонаж на психологическо изследване. Във финалната строфа се появява образът на жътварките, които само плахо вдигат глави, опитвайки се да уловят погледа на Яна. Литературоведът Иван Христов отбелязва, че в този момент:

Славейков се разделя с колективния смисъл на мита, като насочва вниманието си към отделната личност. (...) той утвърждава модернисткия мотив за желанието на

⁵ Ibidem.

⁶ Х. Вакарелски, *Етнография на България*, София 1977, с. 430.

⁷ И. Георгиева, *Българска народна митология*, София 1993, с. 68.

човека да се докосне до невероятното, непознатото, отвъдното – за сметка на скучното, познато земно съществуване в патриархалната общност⁸.

При този подход героинята вече не е (както в класическата народна приказка) анонимна жертва, която смирено приема трагичната си съдба за благо на общността, а „е призвана да осъществи своето индивидуално пътуване към един метафизичен свят“⁹. По този начин поетът творчески преосмисля мита, пре моделирайки недвусмислените и универсални тонове на народната приказка, за да покаже релативизма, доловим дори в очевидния мотив за борбата между доброто и злото. Благодарение на това историята за змейовата сватба служи на автора като средство за изразяване на модернистични ценности *sensu stricto*, като свобода, индивидуализъм или любопитство към други светове.

Мотивът за змейовата сватба се появява и в творчеството на друг представител на литературния кръг „Мисъл“, а именно в драмата *Змейова сватба* на Петко Тодоров. Този автор също свързва сюжета на произведението със съдбата на една млада жена. Главната героиня е Цена, девойка от заможно семейство, която не се съгласява на уговорен брак, но отношението ѝ се променя под влияние на слуховете за Змей Горянин. Женският персонаж на Тодоров – макар че е ситуиран в свят, характерен за народното творчество – е модернистична героиня *par excellence*. Тя не се подчинява на традиционните правила на патриархалната селска общност, отхвърля избрания от братята ѝ кандидат за съпруг и (сякаш в знак на краен бунт) избягва да живее в пещера със Змей – най-малко подходящото (според стандартите на мъжете, които свободно решават съдбата на момичето) лице. Той е изгнаник, неприеман от местната общност между другото и заради необичайния си външен вид – има зелена брада, очи, които изглеждат като мъх от мочурище, и кожа, покрита с люспи. Цена обаче забелязва, че под маската на влечуго се крие нежен и очарователен характер, и заявява: „Аз искам да ме заведеш там, дето никой не е стъпвал. (...) Води ме при звездите“¹⁰. Желанието ѝ да се измъкне от удобния, но изключително консервативен семеен дом и да заживее в суровите горски условия е израз на стремежа към необичайното. В това противопоставяне на героинята на строгите, регламентирани от традицията норми Цветана Георгиева вижда и опит за еманципация, за извоюване на самостоятелност:

⁸ И. Хрстов, *Змейова сватба – по следите на един мотив в българския литературен модернизъм*, „Българска наука“ 2011, бр. 37, с. 105.

⁹ Ibidem.

¹⁰ П. Тодоров, *Змейова сватба*, <https://chitanka.info/text/17227-zmejova-svatba/2#textstart>, достъп: 21.12.2024.

„Цена иска да бъде личност, иска да живее според желанието на сърцето си, макар да съзнава, че се опълчва на целия малък свят, към който принадлежи“¹¹. Като се има предвид всичко гореизложено, може да се заключи, че Цена и Яна са сходни фигури, възплъщаващи модернистичните идеали, изповядвани от Тодоров и Славейков.

Народната приказка за змейовата сватба вдъхновява и други художници от първата половина на XX век. В първата част на своята драма *Змейова сватба* Петко Тодоров изобразява стария български обичай *седянка* (обща среща момичета и момчета, достигнали възрастта за брак), по време на който Цена изпява народната песен:

*Жениш ме, мамо, годиш ме,
ала ме, мамо, не питаш:
жени-ща ли се – не ща ли.
Мене ме, мамо, Змей люби*¹².

Символистът Никола Кожухаров използва последния ред като заглавие на най-известната си картина от 1922 година. Година по-късно Иван Милев рисува творба в сецесионна стилистика, озаглавена по същия начин като драмата на Тодоров. Това са само няколко примера, които показват, че мотивът за змейовата сватба е бил богат източник на вдъхновение за художниците от периода. Те интерпретират митологични елементи, взети от балканския фолклор, признават тяхната универсалност, но в същото време разкриват родния характер на народното творчество. Така те не отхвърлят традицията, защото разбират нейната уникалност и умело я преработват, опитвайки се да впишат културното наследство на България и българската модерна литература в контекста на европейското изкуство.

Библиография

Dąbek-Wirgowa Teresa, *Historia literatury bułgarskiej. Zarys*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1980.

Вакарелски Христо, *Етнография на България*, София 1977.

Георгиева Иваницка, *Българска народна митология*, София 1993.

¹¹ Ц. Георгиева, „Змейова сватба” на Петко Ю. Тодоров и „Горска песен” на Леся Украинка (сецесионна/неоромантична топография), „Български език и литература” 2020, бр. 2, с. 127.

¹² П. Тодоров, *op. cit.*

Георгиева Цветана, „Змейова сватба“ на Петко Ю. Тодоров и „Горска песен“ на Леся Украинка (сецесионна/неоромантична топография), „Български език и литература“ 2020, бр. 2.

Славейков Пенчо, *Българската поезия*, <https://litenet.bg/publish4/ppslaveikov/kritika/poezia.htm>, достъп: 20.12.2024.

Славейков Пенчо, *Змейново любе*, <https://chitanka.info/text/6625-zmejnovo-ljube>, достъп: 23.12.2024.

Тодоров Петко, *Змейова сватба*, <https://chitanka.info/text/17227-zmejova-svatba/2#textstart>, достъп: 21.12.2024.

Хрстов Иван, *Змейова сватба – по следите на един мотив в българския литературен модернизъм*, „Българска наука“ 2011, бр. 37.